

23. *Satureja* L. – saturejka *)

Satureja LINNAEUS Sp. Pl. 567, 1753.

Lit.: Viz u rodu *Acinos*.

Jednoleté, zřídka dvouleté aromatické byliny, žláznatě pýřité až olysalé s ± větvenou lodyhou. Listy čárkovité, čárkovitě kopinaté až kopistovitě, celokrajné. Květy v chudých lichopřeslenech, navzájem oddálených nebo sblížených. Kalich zvonkovitý, mírně dvoupyský, 5cípý; koruna dvoupyská, světle fialová, růžová nebo bílá. Tvrdky vejcovité, hladké. – Asi 30 druhů v mírných a subtropických pásech celého světa. – Entomogam.

1. *Satureja hortensis* L. – saturejka zahradní

Tab. 108/2

Satureja hortensis LINNAEUS Sp. Pl. 658, 1753. – Syn.: *Clinopodium hortense* (L.) O. KUNTZE Rev. Gen. Pl. 525, 1891.

Exsikáty: TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 1117. – Extra fines: BAENITZ Herb. Eur., no 8771. – BORNMÜLLER Pl. Anatol. Orient., no 652. – SCHULTZ Herb. Norm., ser. n., no 886. – SINTENIS Iter Orient. 1890, no 3252.

Kořen tenký, vretenovitý, větvený. Lodyha přímá, 10–30(–60) cm vys., zelená nebo fialově naběhlá, na bázi dřevnatějící, zpravidla hustě větvená, větve v ostrém úhlu šikmo odstávající. Listy čárkovitě kopinaté, 10–25(–30) mm dl., 2–4 (–7) mm šir., na vrcholu zašpičatělé, k bázi postupně se zužující, ± přisedlé, na obou stranách žláznatě pýřité, na okraji jemně brvitě. Lichopřesleny 2–5květé, tvořící husté až řídkší koncové lichoklasy, květy kratičce stopkaté. Kalich 3–4 mm dl.; koruna 4–7 mm dl., světle fialová, růžová nebo bílá, v ústí často červeně tečkovaná, jen málo přesahující kališní cípy, hor. pysk delší, mělce vykrojený, dolní zaobleně mělce 3laločný; tyčinky z koruny nevyčnívající; podsemeníkový žláznatý

val 4laločný, laloky jen málo zřetelné, celistvé, přední nejdelší, postranní a zadní kratší, stejně vysoké. Tvrdky ca 1,0–1,5 mm dl. VII–VIII(–X). Tf. $2n = 48$ (extra fines)

Pěstována po celém území, většinou na zahrádkách. Užívá se pro obsah silic jako kuchyňské koření a léčivka. Původem z v. Středozemí a Blízkého východu, pěstována hlavně v j. Evropě; v kultuře již od starověku. Občas přechodně zplaňuje na ruderálních místech nebo jako plevel (např. Valec u Karlových Varů, Karlovy Vary-Jelení skok, Těchlovice u Děčína, Brná u Střekova, Litoměřice, Bělá pod Bezdězem, Plzeň-Pod Homolkou, Plzeň-Borovec, Rumburk, Praha-Podbaba, Orlík, Nový Bydžov, Kutná Hora, Brno-Jundrov, Brno-Veverí, Čejč, Pouzdřany, Hranice, Netín, Kojetín, Popice, Nové Město na Moravě, ale i jinde). Pěstuje se z přímého výsevu, sklízí při plném květu. Vyžaduje dobrou zahradní půdu, nejlépe v teplejších chráněných polohách. Zřídka se pěstuje pro stejné účely též polokeř *Satureja montana* L. (subsp. *montana*), rovněž původem ze Středozemí (pouze v nejteplejších polohách).

24. *Acinos* MILL. – pamětník (marulka) **)

Acinos MILLER Gard. Dict. Abr., ed. 4, 1754. – Syn.: *Melissa* L. sect. *Acinos* (MILL.) BENTHAM Labiat. Gen. Spec. 389, 1834. – *Calamintha* MILL. sect. *Acinos* (MILL.) BENTHAM in DC. Prodr. 12:230, 1848. – *Satureja* sect. *Acinos* (MILL.) BRIQ. Lab. Alp. Mar. 445, 1895.

Lit.: SHINNERS L. H. (1962): *Calamintha* (Labiatae) in the southern United States. Sida 1:69–75. – BALL P. W. (1972): Taxonomic and nomenclatural notes on European Labiatae (*Acinos* Miller, *Calamintha* Miller, *Lamium* L., *Satureja* L.). In: HEYWOOD V. H. [red.], *Flora Europaea. Notulae systematicae ad Floram Europaeam spectantes*, no 13. Bot. J. Linn. Soc. 65:342–352. – SOJÁK J. (1972): Nomenklatorické poznámky (Phanerogamae). Čas. Nár. Muz., sect. natur., 140:127–134. – ŠILIC Č. (1974): Conspectus generum *Satureja* L., *Calamintha* Moench, *Micromeria* Benth., *Acinos* Moench et *Clinopodium* L. fl. Jugoslaviae. Glasn. Zem. Muz. Bosni Hercegovini, Prirod. Nauke, ser. n., 13:105–128. – ŠILIC Č. (1979): Monographie der Gattungen *Satureja* L., *Calamintha* Miller, *Micromeria* Benth., *Acinos* Miller und *Clinopodium* L. in der Flora Jugoslawiens. Sarajevo. – SOJÁK J. (1981): Fragmenta phytotaxonomica et nomenclatorica (3.). Čas. Nár. Muz., ser. natur., 150:121–146. – GREUTER W. (1984): *Satureja* L. In: GREUTER W. et RAUS T. [red.], *Med-Checklist Notulae*, 10. Wildenowia 14:299–308. – HUSAIN S. Z. et al. (1990): A micromorphological study of some representative genera in the tribe Saturejeae (Lamiaceae). Bot. J. Linn. Soc. 103:59–80.

*) Zpracoval P. Tomšovic

***) Zpracovala J. Štěpánková

Tab. 108: 1 *Melissa officinalis*, 1a – květ. – 2 *Satureja hortensis*, 2a – květ, 2b – kalich. – 3 *Acinos arvensis* subsp. *arvensis*, 3a – květ, 3b – kalich. – 4 *A. arvensis* subsp. *villosus*, 4a – kalich.

Jednoleté až vytrvalé aromatické byliny, obvykle s dlouhými, bohatě větvenými, tenkými kořeny. Lodyhy přímé, vystoupavé až poléhavé, větvené, obvykle chlupaté. Listy drobné, krátce řapíkaté, celistvé. Květy v 6–8květých, navzájem oddálených lichopřeslenech skládajících jednostranný lichoklas, listeny listům podobné, krátce řapíkaté, listence chybějí. Kalich trubkovitý, dvoupyský, oděný krycími chlupy, někdy s přisedlými kulovitými i stopkatými žlázkami, kališní trubka na bázi vakovitě vydutá, uprostřed zúžená, v ústí s prstencem chlupů, kališní cípy zděli ca 1/3 kalicha; koruna dvoupyská, světle až tmavě fialová, růžová, vz. bílá, hor. pysk celistvý, mělce vykrojený, dol. pysk 3laločný; tyčinky 4, 2 přední delší než 2 zadní, z koruny nevyčnívající nebo 2 přední o málo korunu přesahující; blizna dvouramenná s rameny nestejně dlouhými. Tvrdky elipsoidní nebo obejcovité, hladké, lysé. – Asi 4 druhy rozšířené v Eurasii. – Entomogam.

1. *Acinos arvensis* (LAM.) DANDY – pamětník rolní (marulka pamětník)

Acinos arvensis (LAMARCK) DANDY J. Ecol. 33:326, 1946. – Syn.: *Calamintha arvensis* LAM. Fl. Franç. 2:394, 1779. – *Thymus acinos* L. Sp. Pl. 591, 1753. – *Acinos thymoides* MOENCH Meth. Pl. 407, 1794. – *A. vulgaris* PERS. Syn. Pl. 2:131, 1806. – *Calamintha acinos* (L.) CLAIRV. Man. Herb. Suisse 197, 1811. – *Melissa acinos* (L.) BENTHAM Labiat. Gen. Spec. 389, 1834. – *Satureja acinos* (L.) SCHEELÉ Flora, Regensburg, 26:577, 1843. – *Calamintha thymoides* (MOENCH) SCHLOSSER et VUK. Fl. Croat. 560, 1869. – *Clinopodium acinos* (L.) O. KUNTZE Revis. Gen. Pl. 1:515, 1891. – *Melissa arvensis* (LAM.) BUBANI Fl. Pyren. 1:411, 1897.

Jednoleté, dvouleté až krátce vytrvalé byliny s tenkými, bohatě větvenými kořeny. Lodyha přímá až vystoupavá, (7–)10–30(–40) cm vys., na bázi bohatě větvená, zřetelně 4hranná. Listy s čepeří vejčitou, kosníkovitou až okrouhlou, (0,6–)1,0–1,8(–2,5) mm dl., 0,4–1,0 mm šir., na bázi sbíhavou, na vrcholu tupě špičatou, v hor. 1/2 mělce zubatou, s 1–3 páry drobných zubů, na obou stranách roztr. až řídce pýřitou, na spodní straně s vyniklou žilnatinou; řapík 1–3 mm dl. Květy v 6–8květých lichopřeslenech skládajících jednostranný lichoklas, listeny listům podobné; květní stopky kratičké. Kalich 4–5(–7) mm dl., 13žilný, s delšími krycími chlupy na žilkách a bez nebo jen s krátkými tuhými chlupy mezi žilkami, někdy s vtoušenými přisedlými kulovitými i krátce stopkatými žlázkami, hor. kališní pysk 3cípy, cípy šir. trojúhelníkovité, náhle zúžené v dlouhou špičku, dol. pysk dvoucípý, cípy čárkovité, ± stejně dlouhé nebo o málo delší než cípy hor. pysku; koruna 6–8(–10) mm dl., světle fialová, vz. bílá, korunní trubka rovná, z kalicha vyniklá, na vnější straně pýřitá, hor. pysk celistvý, mělce vykrojený, někdy mírně nazpět ohrnutý, dol. pysk 3laločný, stř. lalok o málo širší než postranní, mírně vykrojený; podsemeníkový žláznatý val 4laločný s nejdelším předním a nejkratšími postranními laloky, laloky celistvé. Tvrdky elipsoidní, 1,0–1,5 mm dl., 0,6–0,9 mm šir. V–VII. Tf, (vz. Hkf).

2n = 18 (extra fines)

Ekologie a cenologie: Výslunné křovinaté i travnaté stráně s otevřeným nízkostébelným porostem, skalnaté a kamenité svahy, osluněné

sutě, úhory, násypy podél komunikací, kamenité navigace řek, opuštěné lomy, někdy jako plevel v lemech polí a vinic. Roste na suchých mělkých skeletovitých, ale i hlubších hlinitých půdách, neutrální až slabě zásadité reakce. Nejčastěji ve společenstvech svazů *Stipion calamagrostis* (diagnostický druh), *Alyso alyssoidis-Sedion albi* (diagnostický druh), též *Festucion valesiaca*, *Bromion erecti* a *Caucalidion lappulae*.

Celkové rozšíření: Těžiště rozšíření v j. Evropě, v s. části pouze adventivní výskyt. Od Britského souostroví na sever po stř. Skandinávii, Finsko, dále na východ do evropské části Ruska vyjma nejsevernějších oblastí, na jihu Středozeří; v Asii Turecko, Kavkaz, s. Írán; zavlečená též v Severní Americe. – Mapy: HULTÉN NE 1986:1608.

V rámci druhu lze na území ČR rozlišovat dva poddruhy – subsp. *arvensis* a subsp. *villosus* (PERS.) SOJAK, navzájem se lišící především charakterem odění kalicha. Vedle morfologicky jasně vyhraněných populací jednotlivých subspecií však existují i přechodné typy, což ztěžuje, v některých případech i znemožňuje, jednoznačné zařazení některých rostlin k těmto subspeciím.

- 1a Kališní trubka s ± stejně dlouhými chlupy na žilkách a četnými, krátce stopkatými žlázkami mezi žilkami (a) subsp. *arvensis*
- b Kališní trubka na žilkách i ploše mezi nimi s různě dlouhými chlupy a pouze s ojedinelými nebo zcela bez stopkatých žlázek (b) subsp. *villosus*

(a) subsp. *arvensis* – pamětník rolní pravý

Tab. 108/3

Acinos arvensis subsp. *arvensis*.

Exsikáty: PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 465. – TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 1143, 1144 (ut *Acinos arvensis* b. *villosa*). – Extra fines: Fl. Distr. Bacov. Exs., no 27. – Fl. Olten. Exs., no 467. – Gerb. Fl. SSSR, no 5938. – HAYEK Fl. Stir. Exs., no 655.

Vřeteno květenství a listeny většinou jen řídce chlupaté až olysálé; květní stopky s četnými stopkatými žlázkami. Kališní trubka s ± stejně dlouhými chlupy na žilkách a s četnými krátce stopkatými žlázkami mezi žilkami.

Variabilita: Proměnlivý ve velikosti rostlin a bohatosti větvení lodyh (f. *elata* PODP. – statné rostliny s lodyhou až 50 cm vys., f. *pusilla* BECKHAUS a f. *minor* PODP. – drobné rostliny s lodyhou nanejvýš 8 cm vys.), tvaru listů a listenů (var. *elliptica* BRIQ. – listeny široké, šifka alespoň z 1/2 délky listenu, celokrajné bez nebo jen s nezřetelnými zuby, subvar. *acuminata* GAMS – listy a listeny nápadně dlouze zašpičatělé). Nápadná je variabilita v odění lodyh, listů a listenů (plynulé přechody od morfotypů chlupatých až po téměř lysé), jedná se však o taxonomicky nevýznamnou variabilitu nejčastěji podmíněnou pouze stanovištními rozdíly. Pro určování je rozhodující pouze odění kalicha (zejména přítomnost četných stopkatých žlázek).

Rozšíření v ČR: Hojný v termofytiku a teplejších polohách mezofytika, zejména v geomorfologicky výrazněji modelovaných územích stř. a sz. Čech a jz. Moravy. V chladnějších, lesnatých územích mezofytika řidčeji a obvykle pouze na sekundárních stanovištích a na vápencích, do oreofytika proniká jen vzácně podél komunikací. Od planárního po suprakolinní stupeň častý, ojediněle v submontánním stupni (max.: Šumava, Modrava, ca 900 m). – Mapy: ŠMARDA XM 1963:map. 44 (Morava, bez rozlišení subspecií).

T: ve všech fyt. o. – M: téměř ve všech fyt. o. [údaje chybějí z fyt. o. 22. Halštr. vrch., 23. Smrč., 26. Čes. les, 33. Branž. hv., 54. Ješ. hřb.]. – O: 88b. Šum. pláně (Modrava – Filipova huť, okraj silnice; Smí), 88c. Javorník (Pohorsko), 88d. Boub. stož. hor. (Lipka, železniční násep), 88g. Hornovlt. kotl. (Žel. nava, železniční trať), 91. Žďár. vrchy (Nové Město na Moravě), 97. Hr. Jes. (Komora), 98. Níz. Jes. (Dvorce).

Celkové rozšíření: V celém areálu druhu.

(b) subsp. *villosus* (PERS.) SOJÁK – pamětník rolní chlupatý Tab. 108/4

Acinos arvensis subsp. *villosus* (PERSEON) SOJÁK Čas. Nár. Muz., sect. natur., 140:129, 1972 [*A. arvensis* subsp. *villosus* (GAUD.) SOJÁK]. – Syn.: *Acinos villosus* PERS. Syn. Pl. 2:131, 1806. – *Calamintha acinos* β *villosa* (PERS.) GAUD. Fl. Helv. 4:85, 1829. – *Acinos thymoides* var. *villosus* (PERS.) VIS. Fl. Dalm. 2:200, 1847. – *Calamintha acinos* var. *villosa* (PERS.) BENTHAM in DC. Prodr. 12:230, 1848. – *C. villosa* (PERS.) N. TERRACC. Bull. Orto Bot. Regia Univ. Napoli 3:164, 1913. – *C. acinos* f. *villosa* (PERS.) HAYEK Prodr. Fl. Penins. Balc. 2:330, 1929. – *Satureja acinos* var. *villosa* (PERS.) STOJ. et STEF. Fl. Bulg. 979, 1946. – *Acinos eglandulosus* KLOKOV Fl. URSSR 9:661, 1960. – *A. arvensis* subsp. *eglandulosus* (KLOKOV) TZVELEV Novit. Syst. Pl. Vasc. 10:365, 1973. – *A. arvensis* var.

25. *Clinopodium* L. – klinopád (marulka) *

Clinopodium LINNAEUS Sp. Pl. 587, 1753. – Syn.: *Melissa* sect. *Clinopodium* (L.) BENTHAM Labiat. Gen. Spec. 391, 1834. – *Calamintha* MILL. sect. *Clinopodium* (L.) BENTHAM in DC. Prodr. 12:226, 1848.

Lit.: BOTHMER R. (1967): Intraspecific variation in *Clinopodium vulgare* L. (Labiatae). Bot. Not. 120:202–208. – BÖCHER T. W. (1972): Variational pattern in *Clinopodium vulgare* L. In: VIDA G. [red.], Evolution in plants, p. 23–29. Budapest. – BÖCHER T. W. (1975): Experimental and cytological studies in plant species: 13. *Clinopodium vulgare* L. Bot. Tidsskr. 70(2–3):152–179. – MORALES VALVERDE R. (1994): Nota sobre el género *Clinopodium* L. (Labiatae). An. Jard. Bot. Madrid 51:307–308. [Další literatura viz rod *Acinos*].

*) Zpracovala J. Štěpánková

villosus (PERS.) ŠILIC Glasn. Zem. Muz. Bosni Hercegovini, Prirod. Nauke, ser. n., 13(1974):121, 1975.

Exsikáty: Fl. Exs. Reipubl. Bohem. Slov., no 262 (ut *Calamintha acinos*), 465. – PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 488. – Extra fines: Fl. Exs. Austro-Hung., no 3727.

Vřeteno květenství obvykle hustě dl. bíle chlupaté, listeny většinou chlupaté až hustě chlupaté; květní stopky bez stopkatých žlázek. Kališní trubka s různě dlouhými chlupy na žilkách i mezi nimi, obvykle bez stopkatých žlázek.

Variabilita: Charakter proměnlivosti rostlin je obdobný jako u předchozího poddruhu (především v hustotě odění lodyh, listů a listenů). Významné pro určování je však opět pouze odění květních stopek a kalicha. Velmi obtížné, ne-li nemožné je správné určení rostlin přechodného morfotypu mezi oběma poddruhy, kde vedle různě dlouhých krycích chlupů na kalichu lze nalézt i vtroušené krátce stopkaté žlásky.

Rozšíření v ČR: Přesné rozšíření je dosud nedostatečně známé; na základě omezeného množství dokladovaných údajů lze usuzovat, že těžiště rozšíření je na j. Moravě, kde navazuje na areál na j. Slovensku, zatímco v ostatních částech ČR je jeho výskyt pouze nahodilý bez výraznější vazby na určitá území, i když více údajů je z teplejších oblastí stř. Čech (zvl. širšího okolí Prahy). Lokality jsou známy z kolinného až suprakolinného stupně, zpravidla v nadmořských výškách od 200 do 400 m (max.: Police nad Metují, ca 500 m).

Poznámka: Niže uvedený přehled lokalit je sestaven výlučně na základě herbářového materiálu a z vlastního pozorování v terénu. V přehledu nemohly být zohledněny neověřené literární údaje vzhledem k velmi častým záměnám s nominátním poddruhem.

T: 7b. Podříp. tab. (Roudnice nad Labem), 7c. Slán. tab. (Zákolany), 8. Čes. kras (Praha, Prokopské údolí), 10b. Praž. ploš. (Máslovice), 16. Znoj.-brn. pah. (roztr.), 17. Mikul. pah. (roztr.), 18. Jihomor. úv. (roztr.), 19. B. Karp. step. (Velká nad Veličkou), 20. Jihomor. pah. (roztr.), 21. Haná (roztr.). – M: 37f. Strak. váp. (Droužetice), 41. Stř. Povlt. (Kožlí u Ledče nad Sázavou), 58b. Polic. kotl. (Police nad Metují), 68. Mor. podh. Vysoč. (Naloučany; Lelekovice), 70. Mor. kras (Skalní mlýn; Lažánky u Blanska).

Celkové rozšíření: Není přesně známé vzhledem k nedostatečnému rozlišování od nominátního poddruhu. Uváděn z Francie, Švýcarska, Německa, Rakouska, Itálie, Balkánského poloostrova, Maďarska, Slovenska a Ukrajiny.